

**Ірина Андрощук,
ORCID ID: 0000-0002-3557-793X**

**Відділ андрагогіки Інститут
педагогічної освіти і освіти**

дорослих ім. І. Зязюна

НАПН України м. Київ

Тетяна Калюжна

ORCID ID: 0000-0003-3118-2575

**Відділ андрагогіки Інститут
педагогічної освіти і освіти**

дорослих ім. І. Зязюна

НАПН України м. Київ

Розвиток професійної компетентності дорослих осіб в умовах формальної та неформальної освіти

Постановка проблеми. Входження України до Європейського освітнього простору вимагає розбудови всіх сегментів системи навчання впродовж життя, яка стимулює процеси модернізації економічної, соціальної й гуманітарної сфер країни. У сучасному глобалізованому світі виникає необхідність у зміні підходів до визначення різних видів освіти та їх взаємодії між собою з метою реформування національної системи освіти. За визначенням Європейської асоціації з освіти дорослих (ЕАЕА), сегмент «освіта дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та інформальну форми навчання.

В останнє десятиліття зроблено низку кроків із змістовної модернізації освіти, щодо підвищення її якості, з інтеграції української професійної освіти в міжнародний освітній простір. Одним із напрямів модернізації освіти є запровадження та реалізація компетентнісного підходу в навчанні. Концепція модернізації освіти орієнтується на розвиток професійної компетентності дорослих осіб, активізацію їхнього творчого потенціалу, формування здатності до компетентної поведінки в умовах конкурентного середовища.

Особливу значимість професійна компетентність набуває у зв'язку з тим, що система освіти в даний час характеризується значними інноваційними перетвореннями. У сформованих умовах доросла особа, щоб бути успішною і затребуваною, повинна бути готовою до будь-яких змін, вміти швидко і ефективно адаптуватися до нових умов, проявляти прагнення бути професіоналом, постійно оновлювати свої знання та вміння, прагнути до саморозвитку, проявляти толерантність до невизначеності, бути готовою до ризику, тобто бути професійно компетентною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійних компетентностей були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (І. Андрощук, Л. Анциферова, Ю. Варданян, Л. Виготський, Д. Дьюї, Д. Ельконін, Е. Зеєр, С. Іванова, Л. Карпова, Н. Кузьміна, О. Леонт'єв, А. Маркова, Л. Мітіна, М. Мід, О. Овчарук, Л. Петровська, П. Сорокіна, Ю. Татур, У. Уоллер, А. Хуторський, М. Чошанов, К. Юнг та ін.).

Окремі аспекти компетентнісного підходу в професійній освіті досліджують українські вчені: Н. Баловсяк, І. Бех, Д. Гришин, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.

Своєрідною концептуальною основою професійної підготовки педагогів у вищій школі, формування їхньої професійної компетентності стали роботи Г. Балла, Є. Клімова; професійної компетентності дорослої особи – О. Алексюка, І. Зязюна, В. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна.

Теоретичні аспекти формальної та неформальної освіти як чинника розвитку людського капіталу стали предметом вивчення науковців В. Андрущенко, Г. Каленюк, Г. Коломець, Е. Лібанової, А. Левченко, О. Левченко, Л. Лук'янової.

У літературі визначення «доросла особа» – це особа, яка досягла певного віку й за гіпотетичним припущенням їй притаманна фізіологічна, ментальна зрілість. Доросла особа має певні знання й уміння, що дозволяють їй приймати рішення. Л. Лук'янова визначає, що доросла людина – соціально

сформована особистість, яка досягла фізіологічної, психологічної і соціальної зрілості, набула певного життєвого досвіду, має достатній рівень внутрішньої свободи для відповідної самокерованої поведінки; виконує ролі, традиційно закріплені за дорослими, здатна взяти повну відповідальність за своє життя (соціальне, моральне), поведінку; робить виважені оцінки власних можливостей та вчинків. Науковець наголошує, що одним із провідних сенсibiliзуючих чинників дорослої людини є наявність життєвого досвіду, що виступає на трьох рівнях: побутовому, професійному та соціальному [20, с. 110].

В. Бусел термін дорослий характеризує як той, «який перестав бути дитиною, змужнів, досяг повної зрілості» [4, с. 320].

Найбільш широке визначення дорослої людини сформульовано ЮНЕСКО (Генеральна сесія, Найробі, 1976 рік) – «це будь-яка людина, визнана дорослою в тому суспільстві, до якого вона належить».

Проект Закону України про освіту дорослих (Про освіту впродовж життя) забезпечує право дорослої особи на неперервну освіту, включає в себе не лише післядипломну чи професійну освіту. Навчання впродовж життя включає в себе особистісний та професійний розвиток дорослої особи в умовах формальної та неформальної освіти.

Необхідною умовою успішності особистості є не лише глибокі знання у професійній сфері та високий рівень освіченості дорослих осіб, а й постійне поповнення та поновлення знань, високий рівень професіоналізму, оскільки у сучасному світі відбувається дуже швидка зміна інформації, вона постійно оновлюється і вдосконалюється, відповідно, це вимагає навчання впродовж життя дорослих осіб.

Означена місія, у першу чергу, покладається саме на формальну та неформальну освіту, що є органічною складовою системи безперервної освіти і спрямовані на приведення професійного рівня дорослих осіб у відповідність до вимог часу, індивідуально-особистісних та виробничих потреб.

Поняття «компетентність» (від латинського *competentis*, що означає належний, здібний) широко досліджується в психолого-педагогічній літературі. Найчастіше розглядають дослідники як готовність на високому професійному рівні виконувати свої посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних і практичних надбань і досвіду, наближених до світових вимог та стандартів. При цьому поняття компетентності містить набір знань, умінь, навичок і ставлень, що дає змогу дорослій особі досягати високого рівня професіоналізму [3, с. 250].

Професійна компетентність характеризується дослідниками як сукупність особистісних якостей, знань, умінь, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності, її результатів, самопізнання та саморозвиток; як складне системне утворення, що є складовою професійної діяльності дорослої особи і основою її майстерності та творчості. На думку І. Зязюна, «...складниками професіоналізму у будь-якій професії є компетентність та озброєння системою вмінь» [20, с. 112].

А. Деркач визначає професійну компетентність як головний когнітивний компонент підсистеми професіоналізму діяльності, сферу професійного ведення, систему знань, яка постійно поширюється і дозволяє здійснювати професійну діяльність з високим рівнем продуктивності. [7, с. 253].

Актуальність дослідження викликана появою високих вимог до дорослих осіб, пов'язаних із розвитком науки, техніки, технологій та гуманістичними змінами у суспільстві. Сучасне динамічне середовище потребує підготовки дорослих осіб, здатних адаптуватися до його особливостей, працювати за умов, коли інформація постійно оновлюється, змінюється. Це потребує зміни пріоритетів у сфері освіти, теоретичної і методичної підготовки фахівців до реалізації компетентнісного підходу в умовах формальної та неформальної освіти. Компетентність дорослої особи об'єктивно набуває все більшої актуальності завдяки ускладненню і постійному розширенню соціального досвіду, сфери освітніх послуг, появі

інноваційних технологій, зростаючому рівню запитів соціуму. Це передбачає визначення значення формальної та неформальної освіти як необхідного середовища розвитку дорослої особи в процесі становлення й розвитку її професійних компетентностей і творчих здібностей. Засоби і форми формальної та неформальної освіти здатні динамічно реагувати на нові тенденції, прогнозувати їхні ресурси в майбутньому і забезпечити професійне зростання дорослої особи.

Зважаючи на недостатній стан розробленості зазначеної проблематики, метою статті є здійснити теоретичний аналіз сучасних засобів і ресурсів забезпечення розвитку професійної компетентності дорослих осіб в умовах формальної та неформальної освіти.

В Україні формальна та неформальна освіта дорослих осіб представлена, переважно, в умовах післядипломної освіти, що покликана уможливити отримати або оновити компетентності, здатні адаптувати фахівця до швидкоплинних змін як в економічній сфері, так і в інформаційно-технологічному суспільстві.

Післядипломну формальну та неформальну освіту дорослих осіб здійснюють андрагоги. На думку Л. Лук'янової, андрагог – «це фахівець, який професійно займається організацією навчання дорослих; консультує, є співавтором індивідуальної програми навчання, проте у своїй професійній діяльності поєднує й інші функції, виконуючи при цьому різні соціальні ролі» [15]. Автор виокремлює такі інтегративно-рольові позиції педагога-андрагога, як: учитель – медіатор знань; гід – організатор навчання, відповідальний за ознайомлення з новими можливостями розвитку; фасилітатор – помічник, відповідальний за ефективність роботи в групах; тренер – відповідальний за формування необхідних навичок; носій культури діяльності поєднує й інші функції, виконуючи при цьому різні соціальні ролі» [15].

Заклади післядипломної освіти у сучасних умовах покликані створити такі умови підвищення кваліфікації, що задовольнили б потреби працівників

різних спеціальностей та категорій. Курси підвищення кваліфікації працівників вирішують складні й важливі завдання. Основними формами навчання під час проходження курсів підвищення кваліфікації слухачів є очна, очно-дистанційна, заочна, дистанційна та індивідуальна.

Можливою є також інтеграція різних форм або їхніх окремих елементів. Очна форма передбачає навчання слухачів з відривом від виробництва або у вільний від основної роботи час; дистанційна форма – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що передбачає використання відповідної платформи та Інтернет-ресурсів. Особливості організації підвищення кваліфікації слухачів за дистанційною формою навчання визначаються окремим положенням; заочна форма – це форма організації навчання слухачів шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними, що передбачає кореспондентське навчання з використанням електронної пошти, матеріалів сайту, паперових носіїв (за вибором слухача); очно-дистанційна форма поєднує аудиторні заняття з можливостями дистанційного навчання.

Особливості, що притаманні освіті дорослих осіб, підкреслюють необхідність організації процесу навчання з урахуванням потреб, мотивів і професійних проблем, що постають перед фахівцями в практичній діяльності очної, та очно-дистанційної форм навчання.

Охарактеризуємо особливості навчання дорослих осіб, що слід враховувати андрагогам у своїй практичній і навчальній діяльності. М. Ноулз (M.S. Knowles) розрізняє традиційне викладання і навчання (педагогіку) і викладання і навчання для дорослих (андрагогіку) [2]. Батько андрагогіки, як часто називають М. Ноулза, зазначає, що педагогіка припускає поведінку з особами, які навчаються як із порожньою судиною, яку вчитель має заповнити знаннями; підготовку занять заздалегідь, без обговорення його цілей і змісту з учнями; викладання підготовленого курсу, при цьому учень знаходиться в постійній залежності від викладача на всіх етапах навчання.

Водночас андрагогіка передбачає роботу із дорослими особами, як із колегами вчителя, як із особами, які привносять у процес навчання істотну частку свого попереднього досвіду; присутність учителя як консультанта в навчальному процесі; визначення результату навчання, погодженого з учнем, взаємини з яким учитель будує на основі співробітництва і взаємного обміну ідеями.

Р.М. Сміт, зокрема, виділяє шість аспектів навчання дорослих осіб. Так, навчання, що: 1) відбувається протягом усього життя; 2) природний і особистісний процес; 3) містить у собі зміни в людині, що навчається; 4) зв'язано з розвитком особистості; 5) пов'язано з досвідом людини і її діяльністю; 6) у навчання є також своя інтуїтивна сторона, тобто воно може проходити частково і на підсвідомому рівні [24].

С.І. Змейов описує такі особливості андрагогічного навчання: дорослому належить ведуча роль у процесі навчання; доросла людина прагне до самостійності, самореалізації, самоуправлінню у всіх сферах життя, у тому числі й у навчальній діяльності; дорослий має досвід, що може бути використаний як при його навчанні, так і при навчанні колег; доросла людина навчається для рішення важливої життєвої проблеми і досягнення конкретної мети; дорослий розраховує на негайне застосування результатів навчання; у дорослого багато обмежень у навчанні (соціальні, тимчасові, фінансові, професійні та ін.); процес навчання дорослої людини організований у формі спільної діяльності того, кого навчають, і того, хто навчає [11].

Тому, організовуючи заняття під час проведення курсів підвищення кваліфікації, викладачі вивчають тенденції, перспективи розвитку і новітні досягнення у відповідній галузі, оскільки освіта дорослих осіб не є одностороннім процесом. Результатом такого навчання передбачається підвищення ефективності професійної діяльності слухачів на робочих місцях.

На специфіку навчання слухачів курсів підвищення кваліфікації впливає наявний професійний і життєвий досвід. Дорослі особи самодостатні, вільні у виборі мети навчальної діяльності. Ця особливість

обумовлює необхідність проводити вхідне діагностування, щоб використовувати досвід слухачів у процесі їхнього навчання. Викладачам важливо не тільки пропонувати теоретичний матеріал, а й пов'язувати теорію і практику з досвідом дорослих, що навчаються, визнавати цінність цього досвіду. Ефективності навчання сприяє також використання досвіду і знань слухачів під час занять.

У формальній і неформальній освіті дорослих осіб доречним є використання поряд з традиційною лекцією й нестандартних форм лекційних занять. Вони мають базуватися на принципах контекстного навчання: принцип проблемності (подання лекційного матеріалу зі створенням проблемних ситуацій, залучення слухачів до спільного аналізу та пошуку рішень); принцип ігрової діяльності (застосування ділових та рольових ігор навчального і дослідницького типів сприяє зняттю емоційної напруги, створенню творчої атмосфери та формуванню пізнавальної мотивації); принцип діалогічного спілкування; принцип двоплановості (використання в лекції двох типів елементів: перший – умовний, ігровий; другий – реальний, спрямований на формування та розвиток здібностей і навичок за спеціальністю [9]).

Аналіз опитування слухачів курсів підвищення кваліфікації Центрального інституту підвищення кваліфікації засвідчив, що в освіті дорослих осіб активно використовується проблемна лекція – це апробація багатоваріантних підходів до вирішення певної проблеми. Вона активізує особистий пошук слухачів та дослідницьку діяльність. На перших етапах у групах з високим рівнем пізнавальної діяльності викладач будує лекцію таким чином, що сам ставить проблему і демонструє можливі шляхи її вирішення. У подальшому використовуються частково-пошукові методи, а саме: лектор створює проблемну ситуацію і спонукає слухачів до пошуку рішення. Саме так організовується такий вид проблемної лекції, як лекція-брейнстормінг («мозкова атака»). Проблемна лекція передбачає високу активність слухачів й ефективність засвоєння інформації. Це досягається

шляхом самостійної роботи слухачів під час лекції. Проблемна лекція включає два етапи: мозковий штурм та відбір ідей. «Мозкова атака» передбачає генерацію ідей без критики, колективне розв'язання проблеми. За допомогою проблемної лекції забезпечується засвоєння слухачами теоретичних знань, розвиток теоретичного мислення, формування пізнавального інтересу до змісту навчальної дисципліни та професійної мотивації спеціаліста.

Чітку професійну спрямованість має лекція-провокація. Її завданнями є розвиток у слухачів вміння оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, виокремлювати недостовірну або неточну інформацію. Такі вміння можна формувати, використовуючи принцип ігрової діяльності – конфліктності, проблемності, спільної діяльності. Суть методики її проведення полягає в тому, що після оголошення теми викладач повідомляє, що під час лекції буде допущена певна кількість помилок різного типу – змістових, методичних тощо. Кількість помилок залежить від характеру і змісту лекції, а також підготовленості слухачів. Наприкінці заняття слухачі вказують на ці помилки, порівнюють із переліком викладача, а далі разом із ним чи самостійно знаходять правильні рішення. На це викладач залишає 10–15 хв. Можливим є варіант, коли слухачі знайдуть помилок більше, ніж було заплановано. Викладач має це визнати. Адже професіоналізм лектора полягає в тому, що незаплановані помилки будуть використані в цілях самонавчання. Поведінка слухачів на такій лекції характеризується двоплановістю: з одного боку, сприймання й осмислення навчальної інформації, а з іншого – своєрідна гра. Така лекція виконує стимулюючу, контролюючу та діагностичну функції.

Особливою є організація та проведення бінарної лекції. Матеріал проблемного змісту отримують слухачі шляхом діалогічного спілкування двох викладачів. Моделюються реальні професійні ситуації, здійснюється обговорення теоретичної моделі з різних позицій двома спеціалістами,

наприклад, теоретиком і практиком, прихильником або противником тої чи іншої точки зору і т.п. Така лекція доцільна, коли існують різні підходи до вирішення проблемних питань і кожен із викладачів відстоює власні позиції. Також таке заняття ефективне для здійснення міжпредметних зв'язків, коли одна проблема стає інтегрованою для викладачів різних кафедр. Якщо два або більше лектори розглядають одну загальну для них тему, відповідаючи при цьому на питання слухачів або ведучи з ними бесіду, то виникає ситуація, відома під назвою «круглий стіл». Ця методика, що отримала розповсюдження в лекційній практиці, максимально демократизує спілкування лекторів і слухачів, тому що передбачає паритетність їх позицій. Однак і за «круглим столом» є лідери – спеціалісти з конкретних питань. Може бути при цьому і лідер-організатор, який слідкуватиме за регламентом, дисциплінуватиме учасників бесіди тощо.

Бінарна лекція є ефективною, оскільки високий рівень інтелектуальної активності викладачів викликає відповідну розумову й поведінкову реакцію слухачів. В основу бінарної лекції може бути покладено принцип взаємодоповнення інформації партнера (міркування вголос) або принцип контрасту, де проявляється плюралізм думок, ведеться дискусія. Викладачі або залишаються на своїх позиціях, або приходять до єдиної точки зору. Така форма лекції дає можливість слухачам отримати правильне уявлення про те, як вести дискусію, виділяти істотну інформацію.

Активне використання сучасних інформаційних технологій спостерігається під час проведення лекції-візуалізації. Лектор широко використовує форми наочності, що є носіями змістовної інформації (слайди, плівки, планшети, креслення, малюнки, схеми). Для даного виду занять характерно широке використання так званих «опорних сигналів», коли вся інформація кодується у вигляді певних символів, знаків, а далі викладач коментує їхні функціональні й системні взаємозв'язки. В основі проведення цього виду лекції – принцип наочності. Таке викладання поглиблює розуміння проблеми. Лекція-візуалізація активізує діяльність не лише

слухового аналізатора, а й зорового, що дозволяє збільшити обсяг засвоюваної інформації з 15 до 65 %.

Ефективним доповненням до інтерактивних та інших сучасних технологій є проєктна технологія. Це спосіб досягнення дидактичної мети через детальне опрацювання проблеми, що має завершитись реальним практично відчутним результатом.

Проєктна технологія дозволяє не стільки передавати слухачам курсів суму тих чи інших знань, скільки вміти користуватися набутою інформацією для вирішення нових пізнавальних та практичних завдань.

Аналізуючи сучасні інноваційні технології не можна оминати увагою мультимедійні технології навчання. Мультимедіа – це комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють користувачеві спілкуватися з комп'ютером, використовуючи різноманітні, природні для себе середовища: графіку, гіпертексти, звук, анімацію, відео.

Однією з поширених форм використання мультимедійних технологій є мультимедійна презентація, що передбачає використання текстів, зображень, звуку, відео, анімації й інших засобів представлення інформації. Найбільш ефективним для людського сприйняття вважається використання в мультимедійній презентації аудіовізуальної інформації, коли людина чує і бачить одночасно.

У неформальній освіті, згідно з останніми опитуваннями дорослих осіб, найчастіше професійному розвитку сприяють тренінгові заняття, участь у професійних діалогах під час семінарів, конференцій, навчальних візитів до державних, громадських або комерційних організацій, найменш використовувані програми обміну дорослих осіб із закордонними партнерами, хоча останню форму дорослі особи бажали б використовувати частіше. Причина невеликої кількості дорослих осіб, які беруть участь у обміні із закордонними партнерами – фінансова неспроможність фахівців заплатити за стажування і неспроможність організацій оплатити фахівцю

перебування за кордоном і оплату праці фахівця, який виконував би його обов'язки [17, с. 82, с. 96].

Досить перспективною формою неформальної освіти у професійному розвитку дорослих осіб вважаємо навчання для проходження сертифікації, що дає можливість фахівцям підтвердити свій професійний рівень.

Такі навчання можуть здійснюватися як в очній, так і в дистанційній формі. Серед педагогічних працівників сертифікація має найбільший успіх, оскільки передбачає надбавку у 20% від посадового окладу. Недоліком сертифікації педагогічних працівників вважаємо те, що не лише рівень так званих енциклопедичних знань свідчить про високий рівень професійної компетентності, так як дуже важливими при цьому є емоційно-чуттєва, лідерська, комунікативна компетентності, що важко виміряти лише тестовими завданнями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У даному дослідженні проаналізовано особливості розвитку професійної компетентності дорослих осіб. Підкреслено, що найбільш актуальною при цьому є формальна освіта, що найчастіше відбувається в умовах післядипломної освіти. При цьому викладачами застосовуються проблемна лекція, лекції-провокації, лекції-візуалізації, дуальні лекції тощо. У неформальній освіті найчастіше використовуються такі форми розвитку професійної компетентності дорослих осіб як тренінг, семінари, навчання, конференції, обмін досвідом із зарубіжними колегами, навчання з метою сертифікації.

Дане дослідження не вичерпує повною мірою усіх аспектів окресленої проблеми. У подальших розвідках увагу буде приділено ролі інформальної освіти в професійному розвитку дорослих осіб.